

Waar hebben we de financiële sector eigenlijk voor nodig?

Oscar Gelderblom

De crisis in 2008 maakte eens te meer duidelijk dat de wereld van het grote geld en de financiën van 'gewone' huishoudens diep verweven zijn. Maar volgens Oscar Gelderblom, hoogleraar Financiële geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, laat de geschiedenis zien dat dit niet de enige manier is om onze geldzaken te regelen. In Nederland bestond eeuwenlang een goed functionerend financieel systeem, waarin burgers veel zelf deden en de overheid zorgde voor aanvullende financiële diensten voor huishoudens en kleine ondernemingen. Op 19 februari vertelde hij tijdens zijn oratie wat we kunnen leren van de financiële geschiedenis.

1 Inleiding

Waar hebben we de financiële sector eigenlijk voor nodig? Op die vraag proberen we in Utrecht een antwoord te vinden door onderzoek te doen naar de financiële geschiedenis van Nederland. Natuurlijk levert dit geen kant-en-klare recepten op om de huidige financiële problemen op te lossen. In het verleden behaalde resultaten bieden immers geen garantie voor de toekomst. Maar de geschiedenis laat wel zien dat er niet één manier is om onze geldzaken te regelen. Dat het ook anders kan. Dat het huidige systeem, waarin de wereld van het grote geld, de high finance, vervlochten is met de geldzaken van gewone gezinnen en middelgrote en kleine ondernemingen, een heel recent verschijnsel is. Minder dan vijftig jaar oud. En met alle problemen van de afgelopen jaren is dan natuurlijk de vraag of we niet beter af zouden zijn met een ander financieel systeem?

Sinds de crisis van 2008 wordt daar hard over nagedacht door economen en andere wetenschappers.¹ Maar hun uitgangspunt is bijna altijd het systeem zoals we

¹ Er is inmiddels een kleine boekenkast vol geschreven. De moeite waard zijn in ieder geval Justin Fox, *The Myth of the Rational Market. A History of Risk, Reward, and Delusion on Wall Street* (2009), Raghuram Rajan, *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy* (2010) en Carmen Reinhart and Kenneth Rogoff, *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (2009). Voor het laatste boek geldt wel dat één van de belangrijkste stellingen onjuist bleek omdat er een fout in de gebruikte data was geslopen. Ook economisch historici schreven over de achtergronden van de crisis. Weinig opgemerkt maar van belang vanwege het onderscheid tussen de gevolgen van de crisis voor elites en middengroepen is Phil Hoffman, Gilles Postel-Vinay and Jean-Laurent Rosenthal, *Surviving Large Losses. Financial Crises, the Middle Class, and the Development of Capital Markets* (2009) schreven schreven ook het nodige. Heel

dat *nu* kennen, waardoor de vervlechting van *high finance* en *low finance* onontkoombaar lijkt. Die vanzelfsprekendheid verdwijnt echter als je de financiële geschiedenis bestudeert. En dan niet om voor de zoveelste keer te zoeken naar de *roots* van ons moderne bankwezen of onze multinationals. Dan lijkt er namelijk al snel sprake van een onomkeerbare historische ontwikkeling.² Nee, we moeten verder terug in de tijd om te onderzoeken hoe alle huishoudens en bedrijven hun geldzaken regelden. Pas dan kunnen we goed beoordelen of we voor altijd gebakken zitten aan de financiële sector zoals we die nu kennen.

2 Een goed verhaal

Wie in Nederland financiële geschiedenis zegt, zegt Amsterdam in de Gouden Eeuw: het succesverhaal van een financieel centrum dat, kort na 1600, ogeschijnlijk uit het niets ontstond.³ Jaloersmakend modern. Héél veel van de dingen die we nu vanzelfsprekend vinden, kregen toen voor het eerst vorm. In 1602

recent is Charles Calomiris and Steve Haber, *Fragile by Design: The Political Origins of Banking Crises and Scarce Credit* (2014). Dit boek laat door historische vergelijkingen tussen landen zien hoezeer de organisatie van de financiële sector afhangt van het politieke spel tussen politiek en (financieel) bedrijfsleven.

² De financiële geschiedenis als discipline is bijzonder schatplichtig aan Alexander Gerschenkron, de Russisch-Amerikaanse econoom die liet zien dat economieën in verschillende stadia van industriële ontwikkeling verschillende soorten financiële instituties nodig hadden om hun industrie tot ontwikkeling te brengen. Zie voor een goede duiding van zijn werk: Richard Sylla and Gianni Toniolo (eds). *Patterns of European Industrialization: the nineteenth century*. (Routledge, London and New York, 1992). Ongelukkigerwijs werden de door Gerschenkron bewonderde Duitse *Universalbanken* in de late twintigste eeuw het model waarnaar veel financiële systemen gevormd werden. Het overduidelijke belang van banken en naamloze vennootschappen in de twintigste eeuw leidde er bovendien toe dat veel financieel-historisch onderzoek zich concentreerde op de oorsprong en ontwikkeling van alleen deze twee vormen. Dat heeft geweldig werk opgeleverd, voor Italië van o.a. Raymond de Roover en Reinhard Müller, voor Engeland van o.a. Larry Neal, Ann Carlos, Steve Quinn, Anne Murphy, Joachim Voth and Peter Temin. Voor Nederland is er het werk over de oorsprong van spaarbanken, over de Wisselbank, over de Amsterdamse beurs en over de handel in VOC-aandelen dat later in de tekst geciteerd wordt. Probleem is echter dat hierdoor een ernstige vertekening van de financiële geschiedenis ontstaat, omdat veel vormen die vroeger dominant waren nu niet meer bestaan en daardoor vergeten zijn. Het belang en de doelmatigheid van deze oudere vormen blijkt zeer goed uit het werk van Phil Hoffman, Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal, die in 2000 [Priceless Markets](#) publiceerden en nu werken aan een boek over de concurrentie tussen banken en notarissen in Frankrijk in de negentiende eeuw. Met Joost Jonker en Clemens Kool schrijven we op dit moment aan een paper over vroege financiële alternatieven voor banken en naamloze vennootschappen in Amsterdam in de zeventiende eeuw.

³ Natuurlijk is er een voorgeschiedenis. [Jaco Zuiderduijn](#) schreef, deels met Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden, over de ontwikkeling van financiële markten in Holland in de vijftiende en zestiende eeuw. Van [Jeroen Puttevils](#) verschijnt binnenkort een boek over de financiële ontwikkeling van Antwerpen in de zestiende eeuw. Met Joost Jonker schreven we onlangs een hoofdstuk over de Lage Landen voor de recent verschenen [Cambridge History of Capitalism](#). Hiervoor maakten we dankbaar gebruik van het werk van diverse Utrechtse collega's, met name Bas van Bavel, Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden.

werd de VOC opgericht, de eerste multinationale naamloze vennootschap.⁴ De oprichting van de VOC leidde vrijwel onmiddellijk tot een levendige handel in aandelen.⁵ En dan niet alleen de simpele koop en verkoop ervan, maar ook complexe afgeleide producten, *forwards*, *futures* en opties.⁶ Derivaten dus, die niet toevallig ontstonden aan de vooravond van een van de oudst gedocumenteerde speculatieve zeepbellen – de Tulpen crisis van 1636-1637.

Amsterdam bouwde aan het begin van de zeventiende eeuw ook een beurs om de geld- en goederenhandel een eigen plek te geven.⁷ De stad richtte bovendien een Wisselbank op die grote kooplieden in staat stelden onderlinge betalingen te doen.⁸ Duizenden handelaren brachten hun gouden en zilveren munten naar de Wisselbank. Hierdoor kon de bank de waarde van de Hollandse gulden stabiliseren – een cruciale functie die we tegenwoordig toevertrouwen aan centrale bankiers.

Dan waren er nog de Staten van Holland en de Staten Generaal, de landsregering, die op grote schaal obligatieleningen verkochten aan rijke, particuliere investeerders en zelfs aan weeshuizen, hospitaals en gilden –

⁴ Het standaardwerk over de geschiedenis van de VOC is nog altijd: Femme Gaastra, *Geschiedenis van de VOC* (Zutphen: Walburg Pers, 1991, 2002). Met Joost Jonker en Abe de Jong werken we op dit moment aan een boek over de vroege geschiedenis van de VOC en dan vooral de enorme financiële problemen waar die onderneming de eerste twintig jaar van haar bestaan mee te kampen had. Zie voor een voorproefje van dat verhaal Oscar Gelderblom, Abe de Jong en Joost Jonker, “The Formative Years of the Modern Corporation: The Dutch East India Company VOC, 1602-1623.” *Journal of Economic History*, 73 (2013), pp. 1050-1076. Zie ook van ons drieën: “An Admiralty for Asia. Isaac le Maire and conflicting conceptions about the corporate governance of the VOC.” *The Origins Of Shareholder Advocacy* (pp. 29-60) (32 p.). New York: Palgrave Macmillan. De financiële problemen van de Kamer Enkhuizen van de VOC worden uiteengezet in Ruben Schalk, Oscar Gelderblom en Joost Jonker, [Schipperen op de Aziatische vaart. De financiering van de VOC kamer Enkhuizen, 1602-1622](#), *BMGN - The Low Countries Historical Review*, 127 (4) (2012), pp. 3-27.

⁵ Zie over de vroege aandelenhandel Oscar Gelderblom and Joost Jonker, “Completing a Financial Revolution. The Finance of the Dutch East India Trade and the Rise of the Amsterdam Capital Market, 1595-1612.” *The Journal of Economic History*, 64 (3) (2004), pp. 641-672. Hierin ook verwijzingen naar eerder werk van onder andere Van Dillen en Willemsen over hetzelfde onderwerp. Lodewijk Petram schreef met [De bakermat van de beurs](#) (2011) een zeer lezenswaardige geschiedenis van de vroege aandelenhandel.

⁶ Over de vroege derivatenhandel in Amsterdam: Oscar Gelderblom en Joost Jonker (2005). “Amsterdam as the Cradle of Modern Futures Trading and Options Trading, 1550-1650.” In K.G. Rouwenhorst and W.N. Goetzmann (eds.), *The Origins of Value, the Financial Innovations that Created Modern Capital Markets*. (Oxford: Oxford University Press 2005), pp. 189-206.

⁷ Simon Lelieveldt zette de sporen van die vroege financiële ontwikkeling op de moderne kaart van Amsterdam: <http://www.financieelerfgoedopdekaart.nl/>

⁸ Ook de literatuur over de Amsterdamse Wisselbank is zeer uitgebreid met belangrijke bijdragen van Van Dillen, Gillard en Dehing. Het werk dat het diepste doordringt tot de kern van het functioneren van de bank is van Steve Quinn en Will Roberds. Zie bijvoorbeeld “The Bank of Amsterdam and the Leap to Central Bank Money”, *American Economic Review. Papers and Proceedings* 97 (2007), pp. 262-5; Van dezelfde auteurs: “An Economic Explanation of the Early Bank of Amsterdam, Debasement, Bills of Exchange, and the Emergence of the First Central Bank”, in: J. Atack and L. Neal, eds., *The Evolution of Financial Markets and Institutions*. (Cambridge, 2009), pp. 32-70. Een toegankelijke Nederlandse tekst is: S. Quinn, en W. Roberds, ‘Muntslag, centrale bankgeld en de Wisselbank’, in: M. van Nieuwkerk, (Ed.), *De Wisselbank, van stadsbank tot bank van de wereld*, (Arnhem, 2009), pp. 90-105

institutionele beleggers zouden we ze nu noemen.⁹ Ten slotte waren er vorsten en vennootschappen in het buitenland die hun oog lieten vallen op de almaar groeiende privévermogens van de Hollandse elite.

Het grote geld van Amsterdam in de Gouden Eeuw – het is een spannend en leerzaam verhaal dat zich uitstekend leent voor publiëksboeken, tv-series of games, maar het is ook een verhaal dat vaak verkeerd verteld wordt. Er is meestal zoveel aandacht voor de moderne trekken van de Amsterdamse beurs, de VOC, en de Wisselbank, dat gemakkelijk vergeten wordt dat de overgrote meerderheid van de bevolking niets met deze wereld van doen had. Dat de geldzaken van de meeste inwoners van Amsterdam op een heel andere manier georganiseerd waren.

Bovendien is er helemaal geen direct verband tussen de financiële verworvenheden van de Gouden Eeuw en de Amsterdamse financiële sector van vandaag de dag. De bovenbazen van de Zuidas zouden het misschien graag anders zien, maar een groot deel van de toonaangevende financiële instellingen van de Gouden Eeuw werd kort voor 1800 ontmanteld.

Deze vaststelling maakt de financiële geschiedenis van Amsterdam overigens niet minder leerzaam. Neem nu de Tulpen crisis. Hoe vaak wordt die niet aangehaald om ongebreidelde speculatie drift aan de kaak te stellen? Maar wie neemt de moeite om het onvolprezen boek van de Engelse historica Anne Goldgar te lezen?¹⁰ Daarin laat zij zien dat er in 1636 inderdaad driftig gespeculeerd werd op stijgingen van de prijs van tulpenbollen en ze toont hoe de hoop op hoge winsten in enkele weken tijd de bodem ingeslagen werd.

Maar Goldgar laat ook zien dat slechts in enkele steden gespeculeerd werd, dat de meeste handelaren liefhebbers waren, verzamelaars van tulpenbollen, zogenaamde *bloemisten* die elkaar goed kenden. Toen de zeepbel uiteenspatte, kwamen zij er bij de afwikkeling van uitstaande vorderingen onderling tamelijk gemakkelijk uit, zonder grote financiële verliezen. Er waren geen spectaculaire faillissementen, er was geen ontregeling van de economie. Wél was er veel media-aandacht in de vorm van pamfletten en spotprenten, maar deze waren vooral bedoeld als waarschuwing om zich toch vooral niet in te laten met zulke speculatieve praktijken.

⁹ Over de verkoop van obligaties door het gewest Holland: Oscar Gelderblom and Joost Jonker, “Public Finance and Economic Growth. The Case of Holland in the Seventeenth Century.” *The Journal of Economic History*, 71 (2011). In dit artikel verwijzen we naar het werk van onder andere Tracy, Fritschy en Dormans waarop wij voortbouwden. Zie voor de sterk uiteenlopende organisatie van de overheidsfinanciën in verschillende gewesten ook Oscar Gelderblom en Joost Jonker, [Low Countries Finance, 1348-1700](#). In D.W. Arner (Eds.), *Handbook of Key Global Financial Markets, Institutions, and Infrastructure* (Elsevier), pp. 175-183. De zorginstellingen en gilden in de Gouden Eeuw deden precies wat onze pensioenfondsen en verzekeringsmaatschappijen vandaag de doen: geld beleggen om met de opbrengsten daarvan hun uitkeringen te financieren. Zie hierover: Oscar Gelderblom en Joost Jonker. “With a view to hold, the emergence of institutional investors on the Amsterdam securities market during the 17th and 18th centuries” In: J. Atack & L. Neal (Eds.), *The Evolution of Financial Markets and Institutions* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009) pp. 71-98.

¹⁰ Anne Goldgar, [Tulipmania. Money, Honor, and Knowledge in the Dutch Golden Age](#) (Chicago 2007)

En die waarschuwing werd heel serieus genomen. Na de tulpen crisis bleef er op de Amsterdamse beurs een levendige handel in met name VOC-aandelen bestaan. Maar Lodewijk Petram laat in zijn boek *Bakermat van de Beurs* zien dat de betrokken handelaren een besloten gemeenschap vormden.¹¹ Ze maakten onderling zelfs afspraken om eventuele geschillen zonder inmenging van de rechter op te lossen. Voeg daaraan toe dat al deze handelaren volledig persoonlijk aansprakelijk waren voor de eventuele verliezen die ze leden.

Het verbaast dan opeens niet meer dat er in de zeventiende en achttiende eeuw in Amsterdam wél heftige koersschommelingen, spraakmakende bankroeten, en grove financiële schandalen waren, maar dat deze nooit de geldzaken van de gewone man en vrouw in de straat raakten.¹²

De vraag is natuurlijk hoe die gewone mensen hun geldzaken dan wél regelden? Als de *haute finance* een onderonsje was van kooplieden, financiers en hun welgestelde familieleden, hoe betaalde, spaarde, leende en verzekerde de rest van de bevolking dan?

3 Arm in de Gouden Eeuw

Laten we daarvoor eerst naar de onderkant van de Amsterdamse samenleving in de Gouden Eeuw kijken.¹³ Deze bestond voor een belangrijk deel uit mensen zonder werk of zonder vast werk. Het waren vaak migranten die een laag, eigenlijk veel te laag inkomen hadden dat, van dag tot dag, en van week tot week, sterk kon fluctueren. Denk hierbij aan bouwvakkers, dienstmeiden, tuinlieden, wevers, sjouwers en pakkers, knechten en loopjongens, soldaten en matrozen. Deze werklieden hadden lage en onregelmatige inkomens die hun bestaan net zo onzeker maakte als dat van heel veel mensen in hedendaagse ontwikkelingslanden.¹⁴

¹¹ Lodewijk Petram, [De bakermat van de beurs](#) (Amsterdam: Atlas, 2011).

¹² Vergelijk bijvoorbeeld de financiële crisis van 1720 die geen enkel effect op de reële economie van de Republiek had: Oscar Gelderblom en Joost Jonker, “Mirroring different follies, the character of the 1720 speculation in the Dutch Republic”, in W.N. Goetzmann, K.G. Rouwenhorst, C. Labio and T. Young (eds.), *The Great Mirror of Folly: Finance, Culture, and the Crash of 1720* (New Haven: Yale University Press, 2013), pp. 121-140. Een Canadees animatiefilmpje laat, met een knipoog, zien hoe anders de [crisis van 1720](#) uitpakte in Parijs. Zelfs de grotere financiële crises van 1763 en 1773 hadden vooral gevolgen voor de handelselite van Amsterdam, waarvan enkele kopstukken failliet gingen en anderen flink af moesten schrijven op bijna waardeloos geworden plantageleningen: E.E. de Jong-Keesing, *De economische crisis van 1763 te Amsterdam*. (Amsterdam: Internationale Uitgevers- en Handelsmaatschappij 1939). Deze crises markeerden bovendien de opkomst van Londen als belangrijkste financiële centrum van Europa, ten koste van Amsterdam: Joost Jonker and Keetie Sluyterman, *At Home on the World Markets: Dutch International Trading Companies from the 16th Century until the Present* (The Hague: Sdu Uitgevers, 2000).

¹³ Lees over de onderkant van de samenleving in de Gouden Eeuw het tiende hoofdstuk van Maarten Prak's onvolprezen *Gouden Eeuw. Het raadsel van de Republiek* (Nijmegen: SUN 2002, Boom: 2012). In het literatuuroverzicht achterin worden alle relevante publicaties besproken.

¹⁴ Lees hierover de studie van D. Collins, J. Morduch, S. Rutherford, and O. Ruthven (2009), [Portfolios of the Poor: How the World's Poor Live on \\$2 a Day](#), Princeton: Princeton University Press

In Amsterdam woonden armen en arbeiders in sloppen en stegen op een steenworp afstand van de beurs en de kantoren van de grote handelscompagnieën. Maar ze hadden niets aan die financiële sector. Misschien zouden ze geholpen zijn geweest met microkrediet zoals we dat nu kennen, maar de enige bank waar zij welkom waren, was de Stadsbank van Lening.¹⁵ Daar konden ze hun huisraad of kleding verpanden als ze acuut om geld verlegen zaten. Dat deden ze veelvuldig, maar de bedragen waren klein, de rente hoog, en het krediet daarom niet meer dan een rafelig lapmiddel.

En dus regelden deze arme huishoudens hun geldzaken in eigen kring. Als ze plotseling geen inkomen hadden, of voor onverwachte uitgaven stonden, deden ze een beroep op hun netwerk van familie, vrienden, of bureu.¹⁶ Ze probeerden uitstel van betaling te krijgen bij een huisbaas of een winkelier. Degenen met vast werk konden misschien ook aankloppen bij hun werkgever. En dan was er natuurlijk die enkele keer dat een Amsterdamse koopman voor zijn dienstmeid een VOC-aandeel kocht. Maar hoe aansprekend dit voorbeeld ook is, het was uitzonderlijk.

Bazen waren veel belangrijker voor hun knechten en dienstmeiden, omdat ze kost en inwoning boden en omdat ze loon inhielden om een spaarpotje te vormen. Allicht gaven ze kleine voorschotten in geval van nood of praktische adviezen in geldzaken. Zulke financiële bijstand zou wel eens héél wijdverspreid geweest kunnen zijn en ik zou het graag verder onderzoeken. Want je kunt je voorstellen dat grootgrondbezitters dit voor hun pachters deden, boeren voor hun knechten, en schippers of vissers voor hun matrozen.

Maar pas op, het beroep dat armen en arbeiders op hun omgeving moesten doen, betekent niet dat ze financieel ongeletterd waren. In de bronnen zien we vaak alleen de probleemgevallen. Bijvoorbeeld door de ogen van aalmoezeniers of kerkelijke armenzorgers die noodhulp verstrekten en er nauwlettend op toezagen dat daar verantwoord mee omgesprongen werd. Maar de financiële positie van arme huishoudens was zo wankel dat ze elk dubbeltje wel moesten omkeren. Ze moesten rekening houden met onverwachte uitgaven en daarom investeren in goede betrekkingen met hun buurtgenoten, huisbazen, winkeliers en werkgevers. Veel armen en arbeiders konden waarschijnlijk juist goed met geld omgaan. Ook dat is iets wat ik graag verder zou onderzoeken.

En dan niet alleen voor de onderkant van de samenleving maar ook voor de laag daarboven – de middengroepen. In de steden en dorpen van de Gouden Eeuw behoorde misschien wel 10 tot 15 procent van de beroepsbevolking tot wat we nu

¹⁵ H.A.J. Maassen, *Tussen commercieel en sociaal krediet, de ontwikkeling van de bank van lening in Nederland van lombard tot gemeentelijke kredietbank 1260-1940*. (Hilversum: Verloren 1994).

¹⁶ Het gedrag zoals ik het hier beschrijf, wordt door sociaal-historici van de vroegmoderne tijd meestal omschreven als ‘economies of makeshift’ in navolging van O. Hufton, *The Poor of Eighteenth Century France, 1750-1789* (Oxford: Clarendon Press 1974). Zie voor een analyse van het financiële gedrag van de armen van Amsterdam het werk van Anne McCants: “Inequality among the Poor of Eighteenth Century Amsterdam,” *Explorations in Economic History*, 44 (2007), 1-21. En van dezelfde auteur: “Goods at Pawn: The Overlapping Worlds of Material Possessions and Family Finance in Early Modern Amsterdam,” *Social Science History*, 31 (2007), 213-238.

het midden- en kleinbedrijf zouden noemen.¹⁷ Ze werkten niet in loondienst, maar voor eigen rekening. De meeste van deze ondernemingen waren heel kleinschalig. Een ambachtsman of winkelier werkte samen met zijn echtgenote en hooguit enkele gezellen en leerjongens in een eenvoudige winkel of werkplaats.

Neem bijvoorbeeld de bakker Abraham Jansen, die wij tegenkwamen in ons onderzoek in Amsterdam.¹⁸ Zijn bakkerij aan de Leliesluis, op een steenworp van waar nu het Anne Frankhuis is, zal een klantenkring van enkele honderden buurtgenoten gehad hebben, een kleine werkplaats met een steenoven en misschien een winkelruimte. Daarbij had hij allicht één of twee knechts en een vrouw die in de bakkerij, huis aan huis, of op de markt het brood verkocht.

De financiën van zo'n bakkerij waren complexer dan die van een gewoon huishouden. De bakker gaf klanten krediet en kocht zelf op rekening bij zijn leveranciers. Daar kwamen dan nog onverwachte uitgaven voor reparaties bij, afschrijvingen van dubieuze debiteuren, en mogelijk reserveringen om de bakkerij te kunnen renoveren of uit te breiden. Een verstandige bakker zal ook voor zijn oude dag gezorgd hebben of ten minste voor een zekere toekomst voor zijn kinderen.

De vraag is dan natuurlijk of een bakker als Abraham Jansen zijn geldzaken zelf regelde, al dan niet met behulp van zijn netwerk, of dat hij ook gespecialiseerde dienstverleners inschakelde?¹⁹ Heel veel deed hij waarschijnlijk zonder hulp van buiten. Hij zal zijn eigen administratie gevoerd hebben, of die aan zijn vrouw hebben toevertrouwd. Afspraken met klanten en leveranciers zullen persoonlijk, meestal mondeling, gemaakt zijn zonder tussenkomst van anderen. Alleen in uitzonderlijke gevallen treffen we ondernemers aan op het kantoor van een notaris om zakelijke overeenkomsten formeel vast te leggen. Middenstanders gebruikten soms ook de *Stadsbank van Leening* om onverkochte voorraden in baar geld om te zetten, maar voor een bakker ligt een dergelijke transactie niet voor de hand.

Verder is het vergeefs zoeken in de Gouden Eeuw naar middenstandsbanken, kredietverzekeraars of belastingconsulenten. Die bestonden niet. Maar dat betekent

¹⁷ Over de omvang van de ondernemersgroep: Oscar Gelderblom, "Entrepreneurs in the Dutch Golden Age. In W Baumol, D. Landes & J. Mokyr (Eds.), *The Invention of Enterprise. Entrepreneurship from Ancient Mesopotamia to Modern Times*, pp. 156-182. Princeton: Princeton UP.

¹⁸ Voor de uitwerking van het bakkersvoorbeeld maakte ik gebruik van het werk van Erika Kuijpers, *Migrantenstad, immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam* (Hilversum: Verloren, 2005). Jan de Vries werkt aan een boek over bakkers in de Republiek. Zie voor een voorproefje: Jan de Vries, "The Political Economy of Bread in the Dutch Republic," in Oscar Gelderblom, ed., *The Political Economy of the Dutch Republic* (Ashgate Publishers, 2009).pp. 85-114.

¹⁹ Voor Antwerpen is er een goede studie van Bart Willems over de financiering van winkeliers in de vroegmoderne tijd: *Leven op de pof. Krediet bij de Antwerpse middenstand in de achttiende eeuw*. Amsterdam: Aksant (2009). Voor Amsterdamse winkeliers is er de prachtige studie van Clé Lesger, *Het winkellandschap van Amsterdam, stedelijke structuur en winkelbedrijf in de vroegmoderne en moderne tijd, 1550-2000* (Hilversum: Verloren 2013) Lesger besteedt beperkt aandacht aan de financiële zaken van deze middenstanders. Joost Jonker en ik hopen daar meer over te weten te komen in ons onlangs door NWO gehonoreerde VICI project "[The Dynamics of Inclusive Finance in the Netherlands 1750-1970](#)".

niet dat de middengroepen er financieel alleen voor stonden. Wat te denken van de gilden waarin ondernemers zich verenigden?²⁰ Ze boden allereerst inkomenssteun bij loonderving, net als de broodfondsen die de afgelopen jaren in Nederland zijn opgericht.²¹ De meeste gilden in de Gouden Eeuw financierden die steun uit contributies. Maar sommige groepen bouwden zelfs vermogen op dat regelmatige inkomsten genereerde. Door de toegang tot hun eigen beroepsgroep te beperken, wisten de gildeleden zich bovendien verzekerd van een vaste omzet. Ze konden ook nog entreegelden heffen om te zorgen dat alleen financieel draagkrachtige ondernemers tot het gilde toetraden. Daarnaast regelden gildebroeders de opvolging van hun leden waardoor de financiële toekomst van hun kinderen verzekerd was.

4 Het Oude Stadhuis

Behalve de gilden was er nog een instelling die van groot belang was voor de geldzaken van kleine ondernemers: het stadsbestuur. Op 12 februari 1620 treffen we bakker Abraham Jansen op de Dam van Amsterdam.²² Hij ging niet naar de koopmansbeurs van Hendrick de Keyser maar naar het stadhuis van Amsterdam, op de plek waar nu het Koninklijk Paleis staat. Dit gebouw, in 1652 door brand verwoest, was misschien wel het échte financiële centrum van Amsterdam. Het was een doolhof van aaneengesloten panden waar het stadsbestuur haar vergaderingen hield en recht sprak, en waar diverse financiële dienstverleners kantoor hielden.²³

Abraham Jansen passeerde bij binnenkomst de Raadskamer waar de schepenen bijeen kwamen, op weg naar de *scrijfcamer*, waar de stadssecretarissen met hun klerken hypotheekakten en schuldbekentenissen registreerden. Jaarlijks werd hier voor vele honderduizenden guldens aan kredieten geadministreerd. In ons eigen onderzoek komen we behalve Jansen, die in 1620 een schuldbekentenis van 45

²⁰ Bij mijn weten is nog weinig onderzoek gedaan waarin de financiële functies van de gilden voorop worden gesteld. Een dergelijke interpretatie sluit echter goed aan bij de nadruk die gildenspecialisten zoals Maarten Prak leggen op het multifunctionele karakter van deze gilden. Zie bijvoorbeeld de inleiding van de bundel die hij samen met wijlen Larry Epstein maakte: S.R. (Larry) Epstein and M.R. (Maarten) Prak, eds. *Guilds, Innovation and the European Economy, 1400-1800*. (Cambridge: Cambridge University Press 2010).

²¹ Over de hedendaagse broodfondsen van ZZP-ers die elkaar ondersteunen bij inkomstenderving: www.broodfonds.nl

²² Op 12 februari 1620 bezocht Abraham Jansen, bakker bij de Leliesluis, het Amsterdamse stadhuis om een schuldbekentenis van 44 gulden, 19 stuivers en 8 penningen te tekenen ten behoeve van Cornelis Symonsen die hem glas geleverd had. Jansen is een van meer dan 100 bakkers die we in ons onderzoek naar kredietregistratie door Amsterdamse stadssecretarissen en notarissen zijn tegengekomen. *Amsterdams Stadsarchief*, Inv. 506 (Archief van de Schepenen), Register van Schepenkennissen 1620-1621, nr. 1699, fol. 27r (12 februari 1620).

²³ De beschrijving van het stadhuis is ontleend aan een artikel van W.F.H. Oldewelt, "Amsterdams oudste raadhuys", in: *Jaarboek Amstelodamum* 28 (1931)

gulden aan een glazenmaker liet optekenen, nog tientallen andere bakkers tegen die hier in de zeventiende en achttiende eeuw leningen registreerden.

Vanaf de schrijfkamer kon een bezoeker via een kleine deur en een wenteltrap naar de vertrekken van de zogenaamde Weesmeesters op de eerste verdieping. Zij waren verantwoordelijk voor het beheer van de boedels van de nagelaten wezen van de stedelijke burgerij. Als een bakker, een slager of een winkelier jong stierf, betaalden deze weesmeesters de nog openstaande rekeningen en beheerden ze het vermogen van de minderjarige kinderen.

Dat was geen passieve pennelikkerij. Integendeel: de weesmeesters kochten en verkochten effecten en ze traden waarschijnlijk zelfs op als bankiers. Uit onderzoek van Ruben Schalk weten we dat ze kleine tegoeden uit verschillende boedels soms bundelden tot grotere sommen die dan weer aan andere ondernemers werden uitgeleend.²⁴

Als bakker Jansen van de Weeskamer richting de toren liep kwam hij bij de kamer van de vredemakers, later de Commissarissen van Kleine Zaken, die rechtspraken in kleine geschillen tussen burgers. Daarnaast lag de torenkamer die het domein was van de tesoriers die de lokale schatkist beheerden. Hier had Jansen weinig te zoeken en dat gold ook voor de vertrekken van de Wisselbank die vrijwel onmiddellijk na de oprichting in 1609 een groot deel van de benedenverdieping in beslag namen, inclusief een dag en nacht bewaakte speciekamer waar al het goud en zilver werd opgeslagen.

Deze wirwar van vertrekken was dus een belangrijk financieel centrum: een intensief gebruikt gebouw dat letterlijk uit haar voegen barstte. Kijk maar eens naar de toren, waar nog wel een klokkenhuis op staat, maar geen torenspits die al in 1601 met veel moeite gestut was en in 1615 uiteindelijk toch moest worden afgebroken omdat ze dreigde in te storten. Geen wonder dus dat uiteindelijk door de architect Jacob van Campen een nieuw, veel groter, majestueus gebouw werd ontworpen. Alhoewel je je natuurlijk af kunt vragen of de luxe uitvoering nou echt nodig was om de stadsbestuurders en ambtenaren hun werk te laten doen.

5 Drie lessen

Ik ben nu op de helft van mijn verhaal en dit is een goed moment om een eerste balans op te maken. Want waarom besteed ik zoveel aandacht aan een gebouw dat al lang niet meer bestaat? Daar zijn drie goede redenen voor. In de eerste plaats toont dit voorbeeld aan dat het bundelen van financiële functies duidelijke voordelen heeft. Het stadhuis van Amsterdam was voor haar inwoners een *one stop shop*, een plek waar je voor allerlei financiële, juridische en administratieve zaken

²⁴ Ruben Schalk deed voor zijn MA scriptie onderzoek naar de financiële markt van Enkhuizen. Toen we in 2010 met het Spel van de Gouden Eeuw meedongen naar de Academische Jaarprijs (we wonnen niet ☹️) maakten we met VPRO labyrinth een klein filmpje waarin de financiële operaties van de weesmeesters aan de orde kwamen: <https://www.dejongeakademie.nl/nl/science-spots/podcasts/spel-van-de-gouden-eeuw-voor-akademische-jaarprijs>

terecht kon. Dat was praktisch voor de burgers maar ook voordelig voor het stadsbestuur dat op één plek, met een klein ambtenarenapparaat, een divers publiek kon bedienen.

Handig dus voor de Amsterdammers, maar waar het me om gaat is het onderliggende, theoretische principe.²⁵ Eén middel of, met een moeilijk woord, één institutie kan meerdere doelen dienen. Dit multifunctionele karakter verklaart ook waarom ondernemers zo veel waarde hechtten aan hun familie en aan de gilden waar ze lid van waren. Dit waren sociale verbanden die meerdere functies combineerden en daardoor ‘voordelig in gebruik’ waren.

Een tweede les die we kunnen leren is dat de overheid zelf financiële diensten aan kan bieden in plaats van ze over te laten aan de particuliere sector. Uit onderzoek waar we nu mee bezig zijn, blijkt dat dit niet alleen in Amsterdam zo was maar ook op heel veel andere plekken in Nederland. Voor 1800 was de financiële sector dus deels een publiek nutsbedrijf, gericht op het bedienen, zonder winstoogmerk, van een brede groep burgers. Dat gold zelfs voor de Wisselbank die haar betaaldiensten aan de koopmanselite combineerde met een stabiele muntpolitiek waar de hele samenleving van profiteerde. Hoe aantrekkelijk klinkt dat niet in een tijd dat we met groeiend wantrouwen naar de bankiers van de Londense City of de Amsterdamse Zuidas kijken?²⁶

Voor de derde les moeten we nog één keer terug naar het oude stadhuis van Amsterdam, waar onze bakker, Abraham Jansen, ook gewoon buiten had kunnen blijven om rechts van de zuilengalerij, onder de luifel een winkel te bezoeken, die we nu een kantoorboekhandel zouden noemen. Op deze plek, en bij vele andere boekhandelaren in de stad, konden Amsterdammers papier kopen. En niet zomaar papier, maar voorbedrukte schuldbekentenissen voorzien van het zegel van de stad.

Dit officiële papier, zo weten we uit onderzoek van Christiaan van Bochove en Heleen Kole, kon door grote en kleine ondernemers gebruikt worden om onderlinge krediettransacties te registreren.²⁷ Het zegel van de stad bood daarbij de zekerheid dat de schuld, als deze niet betaald werd, voor het gerecht kon worden opgeëist. Met zulke officieel erkende standaardcontracten kun je dus nog meer overlaten aan de burgers zelf. Het doet een beetje denken aan de HEMA die haar klanten recht-toe-recht-aan testamenten en samenlevingscontracten verkoopt.

²⁵ Zie voor een verdere uitwerking van dit idee: Oscar Gelderblom, [Cities of Commerce. The Institutional Foundations of International Trade in the Low Countries, 1250-1650](#). (Princeton: Princeton University Press 2013). In dit boek ook een bespreking van het verwante werk van Sheilagh Ogilvie en van het onderzoek dat ik eerder met Regina Grafe deed over hetzelfde onderwerp.

²⁶ Daags na het uitspreken van deze oratie verscheen van Joris Luyendijk *Dit kan niet waar zijn. Onder bankiers* (Amsterdam 2015).

²⁷ Christiaan van Bochove and Heleen Kole, “[Uncovering private credit markets: Amsterdam, 1660-1809](#)”, in: *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 11:3 (2014), 39-72.

6 Het einde van een tijdperk?

Kortom, in Nederland bestond al ver vóór 1800 een goed functionerend financieel systeem, waarin burgers veel zelf deden en de overheid zorgde voor aanvullende financiële diensten voor huishoudens en kleine ondernemingen. Los van dit financiële nutsbedrijf bestond er een hoogontwikkelde, internationaal georiënteerde ‘financiële sector’ die zo georganiseerd was, dat, als er eens een zeepbel uiteenspatte, de schade aan de samenleving minimaal was.

Een optimale oplossing, zou je denken. En toch klapte dit systeem dat in de loop van honderden jaren was opgebouwd, omstreeks 1800 volledig in elkaar. De VOC werd opgeheven, net als de Wisselbank. De gilden werden afgeschaft en het financiële nutsbedrijf van de lokale overheden werd ontmanteld. Na 1800 konden burgers niet meer terecht op het stadhuis om leningen af te sluiten, boedels te beheren of financiële conflicten te beslechten. Die dienstverlening bestond niet meer.

Een verrassende wending natuurlijk want hoe kan een systeem dat zó lang zó goed leek te functioneren zomaar in elkaar storten? Was het de schuld van de Fransen? Zij bezetten ons land en richtten het bestuur anders in. We weten dat Napoleon een einde maakte aan de autonomie van de Hollandse steden. Hij maakte zijn broer, Lodewijk Napoleon, koning van Nederland en die betrok in 1808 zelfs het stadhuis van Amsterdam. Alle bestuurders, ambtenaren en klerken vertrokken en na een grootscheepse verbouwing werd het stadhuis in gebruik genomen als Koninklijk Paleis. De stedelijke overheid verloor hiermee letterlijk en figuurlijk haar centrale positie in de stad.

Maar was dit echt de schuld van de Fransen? Toen zij de macht overnamen, rommelde het al meer dan twintig jaar in Nederland. En misschien had de stedelijke financiële dienstverlening sowieso haar beste tijd gehad. Na het vertrek van de Fransen werd bijvoorbeeld geen enkele poging gedaan om het boedelbeheer door de lokale weeskamers te herstellen.

Wat hier precies aan de hand was, willen we de komende jaren verder onderzoeken. Eén van de mogelijke verklaringen is dat de stedelijke middengroepen steeds beter in staat waren om hun financiële zaken zelf te regelen. Dat ze financieel inmiddels zo geletterd waren dat ze geen hulp van de overheid meer nodig hadden.

Een andere mogelijkheid is dat dit het moment was waarop ons moderne, veel inclusievere, financiële systeem ontstond. Een systeem dus waarin grote groepen van de samenleving gebruik maken van de diensten van de financiële sector. Op het eerste gezicht lijkt dat geen gek idee. De Nederlandsche Bank werd immers gesticht, de eerste spaarbanken werden opgericht en er kwam een Nederlandsche Handel-Maatschappij, die ABN AMRO nog altijd als haar directe voorganger beschouwt.

Maar als je net iets beter kijkt dan loopt er helemaal geen rechte lijn van 1815 naar het heden. De Industriële Revolutie liet nog driekwart eeuw op zich wachten.

Pas tegen het einde van de negentiende eeuw maakten naamloze vennootschappen en grote commerciële banken hun entree op de kapitaalmarkt.

De *haute finance* bleef tot die tijd een kleine, naar binnen gerichte gemeenschap met een beperkte clientèle. Hun klanten waren behalve internationaal opererende handelshuizen vooral rijke beleggers die, op zoek naar rendement, hun geld toevertrouwden aan bankiers in Amsterdam, Rotterdam en enkele andere grote steden.

Stelt u zich een wereld voor zoals Thomas Piketty en zijn collega's die beschrijven voor Parijs in de 19^e eeuw: superrijken die op eigen kracht of met behulp van een effectenmakelaar, administratiekantoor of huisbankier hun vermogen zo goed mogelijk proberen te beleggen.²⁸ En denk dan ook aan de romans van Émile Zola die voelbaar maken hoe ver deze wereld afstond van die van de gemiddelde ambachtsman of winkelier.

In zekere zin is die grote afstand natuurlijk goed nieuws want in de negentiende eeuw was de financiële sector in Nederland, net als in Frankrijk of Engeland, dus nog altijd een afgesloten reservaat. Als het weer eens mis ging op de aandelenbeurzen, berokkende dat geen schade aan de rest van de samenleving. Maar de vraag is dan natuurlijk wel, hoe het gros van de gewone huishoudens en bedrijven in de 19^{de} eeuw hun geldzaken regelden? Waren zij volledig aangewezen op kredietverlening in eigen kring, op sparen en verzekeren binnen hun sociale en economische netwerken? En was dat dan hun eigen keus of waren er na 1800 geen goede financiële basisvoorzieningen meer?

7 Microfinanciering in de negentiende eeuw

Dat laatste zou zo maar kunnen. Aan het begin van de 19^e eeuw zien we in Nederland een golf van goedbedoelde burgerinitiatieven om spaar- en hulpbanken op te richten. Ze richtten zich op armen, arbeiders en ambachtlieden. De aanjager was de *Maatschappij tot nut van 't Algemeen*, een beweging van burgers die streefde naar de verheffing van de gewone man. Het doet sterk denken aan de moderne microfinancieringsbeweging en dat roept ook meteen de vraag op hoe succesvol deze initiatieven uiteindelijk waren? Droegen ze werkelijk bij aan armoedebestrijding of de economische ontplooiing van kleine ondernemers?

Het antwoord is kort en simpel: Nee. Dat blijkt uit onderzoek dat we deden met Heidi Deneweth en Joost Jonker.²⁹ De vele tientallen spaar- en hulpbanken die

²⁸ Thomas Piketty is sinds 2014 bekend bij het grote publiek vanwege zijn boek *Capital in the Twenty-First Century*. Economisch-historici weten echter al veel langer van zijn bestaan, onder andere door het werk dat hij samen met Gilles Postel-Vinay en Jean-Laurent Rosenthal deed over de vermogende elite van Parijs. Zie bijvoorbeeld hun 'Wealth Concentration in a Developing Economy: Paris and France, 1807–1994', *American Economic Review* 96 (2006), 236-256; En: 'Inherited wealth vs self-made wealth: theory and evidence from a rentier society (Paris 1872-1937)', *Explorations in economic history* 51 (2014), 21-40.

²⁹ Het navolgende is gebaseerd op Heidi Deneweth, Oscar Gelderblom and Joost Jonker, [Micro-finance and the Decline of Poverty: Evidence from the Nineteenth-Century Netherlands](#).

werden opgericht waren financieel weliswaar gezond maar ze hadden tot ver in de negentiende eeuw een nogal beperkte klantenkring.

Neem bijvoorbeeld de Utrechtse hulpbank.³⁰ Opgericht in 1852 om lokale middenstanders kleine leningen te verstrekken om de onkosten van hun winkel of werkplaats te dekken. Binnen de kortste keren had de bank enkele honderden klanten, die al snel vroegen om een verhoging van het maximum krediet van 100 naar 200 gulden. Dat leek dus goed te gaan en omdat de bestuurders – vrijwilligers in dit geval – hun klanten heel nauwkeurig selecteerden betaalde meer dan 99 procent trouw de wekelijkse aflossing. Maar na tien jaar was de groei eruit en viel het aantal klanten zelfs terug naar een stabiele groep van zo'n 250 middenstanders. Als we vervolgens de Armenverslagen erop naslaan om te zien hoe groot de Nederlandse hulpbanken groeiden dan blijken de totale uitstaande leningen in Nederland in 1880 minder dan 1 miljoen gulden te bedragen – een schijntje voor een land dat vele tienduizenden kleine ondernemers gehad moet hebben.

Met de spaarbanken was het niet anders gesteld.³¹ Ze werden voortvarend opgericht in de eerste helft van de negentiende eeuw maar leidden daarna tientallen jaren een zieltoegend bestaan. In 1850 hadden ze slechts 30.000 klanten – dat was 1 op de 100 Nederlanders – en het totale spaartegoed was minder dan 4 miljoen gulden. Dertig jaar later, in 1880, had nog altijd slechts 5 procent van de bevolking een spaarrekening.

Eigenlijk was er maar één vorm van financiële dienstverlening die het wel goed deed, namelijk de onderlinge begrafenisverzekering.³² In 1850 had al bijna een kwart van de Nederlandse bevolking zo'n verzekering en dertig jaar later was dat de helft. Dit succes had twee oorzaken. De verzekeringsmaatschappijen werkten om te beginnen met een tariefstructuur en dienstverlening die was toegesneden op de lage, wekelijks betaalde lonen van hun klanten en hun polissen werden aan de man gebracht door lokale agenten die de verzekernemers persoonlijk kenden. Zo sloot de financiële dienstverlening in praktische zin dus heel nauw aan bij de manier waarop mensen hun huishouden organiseerden.

En daarbij kwam dan nog een ander aspect van de begrafenisverzekering, namelijk de mogelijkheid die het zelfs de minst draagkrachtigen gaf om zichzelf en hun familie de schande te besparen van een begrafenis van de armen. Het is die

Journal of Economic Development 39 (1), pp. 79-110. Zie dit artikel voor verwijzingen naar de bronnen en literatuur waarop wij onze studie baseerden.

³⁰ Het voorbeeld is ontleend aan H.G.R. Jacobs, *'Het Lenen van Geld is Geen Schande' Nutshulpbank Utrecht 1852-1999* (Utrecht: Matrijs 2005).

³¹ Utrechtse historici hebben veel geschreven over de geschiedenis van spaarbanken. Zie bijvoorbeeld: Joost Jonker, 'Welbegrepen Eigenbelang; Ontstaan en Werkwijze van Boerenleenbanken in Noord-Brabant, 1900-1920', *Jaarboek Voor de Geschiedenis van Bedrijf en Techniek*, 5 (1988), 188-206; Keetie Sluyterman, Joost Dankers, Jos van der Linden, en Jan Luiten van Zanden, *Het Coöperatieve Alternatief: Honderd jaar Rabobank 1898-1998* (Den Haag: Sdu Uitgevers 1998; Joost Dankers, Jos van der Linden, en Jozef Vos (2001), *Spaarbanken in Nederland: Ideeën en Organisatie, 1817-1990*, Amsterdam: Boom.

³² Lees over de verschillende verzekeringsvormen die de afgelopen vierhonderd jaar in Nederland bestonden het vierdelige overzichtswerk [Zoeken naar Zekerheid](#) onder redactie van Jacques van Gerwen en Marco van Leeuwen.

verbinding tussen sociale normen en financieel gedrag die tegelijkertijd ook de geringe aantrekkingskracht van de spaarbanken helpt verklaren. Huishoudens die op of onder het bestaansminimum leefden, konden niet zonder de hulp van familie, vrienden, of bureu. In zulke omstandigheden werd het niet op prijs gesteld als iemand deze solidariteit doorbrak door spaargeld aan het netwerk te onttrekken en op de bank te zetten.

De burgerlijke bestuurders van de Nutsspaarbanken, hoe goed bedoeld hun initiatief ook was, hadden bovendien lange tijd onvoldoende oog voor de financiële toestand waarin hun beoogde klanten leefden. Door slechts één keer in de week open te zijn en te hoge minimumstortingen te eisen, schoten ze hun doel voorbij.

Hoe belangrijk zulke ruime openingstijden zijn om financiële dienstverlening laagdrempelig te maken bleek eens te meer bij de oprichting van de Rijkspostspaarbank in 1881. Dit was een grote doorbraak omdat er opeens 1.000 dagelijks geopende postkantoren waren waar je aan het loket geld kon storten of opnemen. Omdat het postkantoor toch al open was om brieven, pakketten en telegrammen te verwerken waren de extra kosten voor de financiële dienstverlening laag. Het postkantoor werd net zo'n *one stop shop* als het stadhuis in de vroegmoderne tijd was geweest. U snapt nu meteen waarom we inmiddels al een jaar of tien onze postpakketten bij de supermarkt ophalen!

Maar strikt genomen was een kantorennetwerk niet eens nodig omdat je met een grote groep lokale agenten hetzelfde effect kon bereiken. Dit was wat de begrafenisverzekeraars in de negentiende eeuw deden. Ze werkten met lokale verkopers die met bonusregelingen aangespoord werden om zoveel mogelijk polissen te verkopen. Deze agenten konden daarbij voortbouwen op de vertrouwenspositie die ze in hun buurt hadden.

Een mooi voorbeeld daarvan is Marie van der Linden, beter bekend als Goeie Mie.³³ Ze leefde omstreeks 1880 in Leiden en was een vrijwilliger zoals we er nu duizenden hebben die buurtgenoten helpen bij het invullen van hun belastingformulieren, of, in het geval van Goeie Mie, mantelzorg verleenden aan zieke buurtgenoten. Zij verzorgde tientallen doodzieke mannen, vrouwen en kinderen, maakte soep voor hen klaar en sloot voor hen een begrafenisverzekering af.

Het bijzondere van Goeie Mie was dat haar buurtgenoten niets van deze polissen wisten. Marie betaalde de premies namelijk uit eigen zak. Ook wisten haar patiënten niet dat ze bij de lokale drogist *operment* kocht, een middel tegen luizen. En ze wisten niet dat de drogist de ingrediënten van de operment, witkalk en arsenicum, zo slecht mengde dat Goeie Mie de arsenicum er gemakkelijk af kon scheppen. En zo kon Goeie Mie ongestoord het gif in de soep mengen, tientallen buurtgenoten vermoorden en zelf het geld van de verzekering incasseren.

³³ Het voorbeeld is ontleend aan I. Moerman, *Gif Als Goede Gave: Maria Catherina van der Linden-Swanenburg/ Goeie Mie (1839-1915)* (Leiden 2012).

8 Het ontstaan van de moderne financiële sector

Meervoudige moord is natuurlijk niet het eerste risico waar we aan denken als het gaat om de ontwikkeling van veilige financiële producten. Maar dat er verschrikkelijke ongelukken kunnen gebeuren als we op winst beluste financiële dienstverleners hun gang laten gaan is sinds 2008 algemeen bekend.

En toch vertrouwen huishoudens en bedrijven hun geld nog altijd toe aan banken en verzekeraars. Waarom is dat? Waarom stellen we ons bloot aan de gevaren van de financiële sector? Waarom heeft iedereen tegenwoordig een betaal- en spaarrekening, een pensioenvoorziening, talloze verzekeringen, en vaak ook nog meerdere leningen? Kunnen we het niet gewoon zelf doen? Als huishoudens en kleine ondernemingen eeuwenlang hun eigen boontjes konden doppen, met slechts mondjesmaat hulp van financiële dienstverleners, waarom zouden ze daar dan mee stoppen?

Een definitief antwoord op die vraag moet ik nu nog schuldig blijven omdat dit precies is wat we de komende jaren grondig willen uitzoeken. Maar ik kan u wel zeggen in welke richting we het antwoord zoeken. In de eerste plaats zijn de lonen in Nederland sterk gestegen sinds het einde van de negentiende eeuw.³⁴ Niet iedereen is rijk natuurlijk, maar de meeste gezinnen kunnen in hun basisbehoeften voorzien en hoeven niet om de haverklap een beroep te doen op hun familie, vrienden of buren om noodzakelijke uitgaven te bekostigen.

Wie geld overhoudt kan bovendien sparen. Dat is wat bijvoorbeeld gebeurde op het Nederlandse platteland aan het begin van de twintigste eeuw, toen Boerenleenbanken als paddenstoelen uit de grond schoten. Binnen de kortste keren hadden de banken de beschikking over grote particuliere spaartegoeden die ze vervolgens konden uitlenen aan een groeiende groep lokale ondernemers die wilden investeren in hun bedrijf.

De toenemende behoefte van bedrijven aan kapitaal is een tweede oorzaak van veranderingen in het financiële systeem. De modernisering van de economie die omstreeks 1870 begon, ging gepaard met grote investeringen in infrastructuur, fabrieken en laboratoria. Nationale overheden en multinationals gebruikten in toenemende mate beurzen en banken om deze uitgaven te bekostigen. Maar niet alleen het grootkapitaal deed investeringen. Ook in de kantoren, winkels en werkplaatsen van kleine en middelgrote ondernemers ging steeds meer geld om.

We zien de financiële sector worstelen om deze potentiële klanten te bereiken.³⁵ Toen omstreeks 1910 duidelijk werd hoe succesvol de Boerenleenbanken waren, werden in de steden ook tientallen middenstandsbanken opgericht. Maar hier bleek de belangstelling veel beperkter. De meeste kleine

³⁴ Hét standaardwerk over de negentiende-eeuwse economische ontwikkeling van Nederland is dat van Jan Luiten van Zanden en Arthur van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*, dat in 2000 (Amsterdam: Balans) verscheen.

³⁵ Over de boerenleenbanken is het eerder genoemde werk van Joost Jonker een must, net als de recente publicaties van [Chris Colvin](#) over de Nederlandse boerenleenbanken en de middenstandsbanken.

ondernemers gaven de voorkeur aan het terugploegen van hun winst of de kredieten die ze van leveranciers kregen.

Waarom lukte het de banken dan uiteindelijk toch om hun klantenkring uit te breiden tot vrijwel alle Nederlandse huishoudens en bedrijven? De sleutel ligt, denk ik, bij hun strategische positie in het betalingsverkeer. Hoe groter een economie groeit, hoe groter het aantal betalingen. En dat zijn niet alleen betalingen van consumenten aan winkeliers, maar ook van bedrijven aan elkaar, van werkgevers aan werknemers, van overheden aan burgers, en andersom. Instellingen die erin slagen om zulke betalingen soepel te organiseren, zoals de Amsterdamse Wisselbank dat kon voor kooplieden in de Gouden Eeuw, dienen daarmee een heel basale nutsfunctie.

Dus toen het de grote commerciële banken in de jaren zestig van de vorige eeuw lukte om het betalingsverkeer naar zich toe te trekken, beschikten ze over een uniek platform om ook spaarders aan te trekken en met dat geld weer allerlei andere diensten aan bedrijven en huishoudens te verlenen. De banken begonnen zo in hun dienstverlening steeds meer te lijken op *one stop shops*, zoals de postkantoren en stadhuizen dat ooit ook waren.

En de vraag is dan natuurlijk waarom dat uiteindelijk zo verkeerd uitpakte? Dát komt omdat de nutsfunctie van deze banken in het laatste kwart van de twintigste eeuw volledig vermengd raakte met de veel risicovoller activiteiten die ooit het exclusieve domein waren van de *haute finance*. De strikte scheiding van functies die tot de jaren tachtig van de twintigste eeuw gebruikelijk was, werd door een Amerikaanse econoom al eens omschreven als een *financial zoo*. Met de gevaarlijkste soorten achter tralies zorgde deze financiële dierentuin ervoor dat gewone huishoudens en bedrijven geen last hadden van de risico's die grote financiële spelers namen.³⁶

³⁶ Wojnilower, A. (1994) "Financial Zoos," in P. Newman, M. Milgate and J. Eatwell, eds., *New Palgrave Dictionary of Money and Finance*, Mcmillan Press, vol. 2, pp. 104-105